
NAISTEVASTASE VÄGIVALLA MÄRGILISEST TÄHENDUSEST

Jüri Saar

Sotsiaalne hierarhia avaldub ja konkretiseerub soorollides ja soolises võrdsuses või ebavõrdsuses, mida on seostatud kultuurilise alusmõõtmega ellujäämis- ja eneseväljenduslike väärtuste skaalal (Inglehart, Weizel 2005). Lääneliku ühiskonnaelu korralduse nurgakivi on sooline võrdõiguslikkus, mis vastandub idamaisele elukorraldusele, kus mehed on juhtival kohal ja naised neile alluvas sotsiaalses positsioonis. Uuringutega on leitud, et kõigis teadaolevates maailma kultuurides langeb meeste ja naiste ebavõrdsus rollide jaotuses (soolise võrdõiguslikkuse vähene väärtustamine) kokku “maskuliinsema” ühiskonnaga ja “maskuliinsemate” väärtustega (Hofstede 2001). Sellist tüüpi ühiskonnas pannakse rõhku pigem saavutustele, võistlemisele ja võitlusele kui hoolimisele ja kompromissidele. Mehe rolliks on olla juht, perekonna eest hoolitseja, selle kaitsja ja enesekehtestaja (dünaamilisus), naise voorusteks peetakse alluvust, tagasihoidlikkust ja hoolivust (traditsioonilisus). Mees esindab pigem ratsionaalset alget, naine emotsionaalset, mees on pigem jahimees ja sõdalane, naine kodukolde eest hoolitseja.

Nendes kultuurides, kus mehed ja naised on võrdsemad, võib rääkida “feminiinsete” väärtuste suuremast levikust ehk naiste muutumisest mehelikumaks ja meeste muutumisest naiselikumaks. Lääne kristlikku tsivilisatsiooni peetakse üldiselt feminiinseks, kuigi sellesse kuuluvate kultuuride ja maade vahel võib leida suuri erinevusi. Näiteks Hollandis ja Skandinaavia maades on elanike hoiakud feminiinsemad kui Lõuna-Euroopa maades. Poiste ja tüdrukute haridusel ja riietusel ning ema ja isa rollil ei tehta feminiinsetes kultuurides olulist vahet. Mehed ja naised käivad samades kohtades ning neil on samasugused õigused ja kohustused.

Läänemaailmas valitseb selge naistevastase vägivalla ohjeldamise tendents, ükskõik mis keskkonnas see toimub. Naiste emantsipeerumine ehk vabanemine meeste eestkoste alt on indiviidi üldise vabanemiseprotsessi üks aspekt ja “me kõik siin Läänes oleme nüüd feministid” (Pinker 2011: 487). Võib nentida, et see on üks osa suundumusest, milleks on indiviidi väärtustamine ja diskrimineerimise keeld.

Naistevastase vägivalla absoluutne keelustamine on ajaloos võrdlemisi uus nähtus. Antropoloog Donald Brown peab vägistamist ja sellega seotud keelde “inimlike universaalide” hulka kuuluvaks, mida on kirjeldatud kõikidel aegadel ja kõikides kohtades (Brown 1991). Seksuaalvägivald on olnud läbi ajaloos üks põhilisi hirmutegusid inimkäitumise repertuaaris. Vaenlase naiste massiline vägistamine ja tavaolukorras lubamatud seksuaalperverssused kui oma absoluutse üleoleku demonstreerimine kuulusid laialt levinud kultuuritavade hulka. Keskaegses Euroopas diskuteerisid teoloogid tõsimeeli küsimuse üle, kas sõjapidamise käigus vägistatud naised pääsevad taevariiki või mitte, kas nad on Jumala silmis patused või süütud. Pärast sõjalist invasiooni said vallutajate omandiks ka vallutatud alade naised. Esimeses maailmasõjas vägivallatsesid sakslased Belgia aladel, 1938. aastal jaapanlased Nankingi veresaunas ning Teise maailmasõja lõpul venelased vallutatud Ida-Euroopas ja Saksamaal. Seda tehti ka hiljutistes Jugoslaavia sõdades 20. sajandi lõpul ja mujalgi.

Naistevastase seksuaalvägivalla teema on üliemotsionaalne, sest selles kombineeruvad piin, alandus, hirmutamine, naise kui elu jätkaja ja edasiviija endale allutamine, ülim domineerimine. Tänapäevases mõistes seksuaalkuriteod olid traditsioonilistes kultuurides väga levinud, hõlmates episoode massilisest vägistamisest kuni vägivaldse kastreerimiseni, mis füüsiliste piinade kõrval tõid kaasa ka ohvri kui “määritu” kogukonnast väljaheitmise. Kogukond pidi hoolikalt jälgima oma naiste puhtust, et säiliks nn hõimu verepuhtus. Naiste “puhtus, süütus” oli hõimule, sugukonnale kuuluv omand, vara. Tšingis-khaan väljendas oma arusaama kõige suuremast rõõmust ja naudingust elus järgmisel viisil: “Kõige suurem nauding, mis võib mehele osaks saada, on võita oma vaenlasi ja ajada neid loomakarjana enda ees. Võtta ära nende hobused ja varad. Näha nende pisara-

tega kaetud nägusid, haarata nende naise ja tütreid endale” (tsit. Gat 2006: 427). Tänapäeva geneetika tõestab, et see polnud pelgalt poeetiline sõnakasutus. Ühe uuringu andmetel on 8%-l meestest, kes elavad kunagisel Tšingis-khaani impeeriumi territooriumil, Y-kromosoomis geneetiline eripära, mis on meesliini pidi tagasiviidav Tšingis-khaani ja tema poegadeni (Zerial jt 2003: 717–721). See leid näitab ilmekalt, kui suur oli naiste hulk, keda stepisõdalastel õnnestus kaugetel aegadel “oma embusse” haarata.

Ajaloolises plaanis on arusaam, et vägistamise tagajärjel kannatab eelkõige kuriteo ohver ehk vägistatud naine, võrdlemisi uus. Vanadel aegadel ei olnud Euroopas kasutusel terminit, mis vastaks nüüdisaegses tähenduses vägistamise mõistele, sest algselt puudus sellel ühetähenduslik seksuaalne konnotatsioon.¹ Kuriteo tõttu ei kannatanud mitte vägistatud naine, tema seksuaalne vabadus, vaid naise omanik. Vägistamine oli elu juurde kuuluv rutiin ning abikaasa, isanda, orjapidaja või haaremiomaniku eesõigus. Traditsioonilistes ühiskondades müüakse tütreid “pruudimaksu” eest; nende süütus on tagatiseks, et ei kanta teise mehe last ehk ei anta edasi võõraid geene. Kümne käsu hulgas (Vanas Testamendis) pole vägistamise keeldu, nii nagu on tapmise ja varastamise keeld. Kuid see-eest on öeldud: “Ära himusta ligimese naist”. Põhimõte on ühetähenduslik: vägistamine pole mitte kuritegu naise vastu, vaid tegemist on kuriteoga naise isanda — isa või abikaasa, orja puhul tema omaniku vastu. Sellist vägistamise käsitust võib leida kogu maailmas levinud moraali- ja õigussüsteemidest. Vägistamine oli naise neitsikkuse vargus tema isalt või naisetrüüduse rööv abikaasalt. Vägistaja sai oma kuriteo heastada, kui ostis vägistatu tema omanikelt endale naiseks. Pealegi oli naine alati ka ise süüdi, et ei olnud piisavalt ettevaatlik oma puhtust ja süütust hoides.

¹ Inglisekeelne sõna *rape* on tuletis ladina verbist *rapere*, mis tähendab “endale kiskuma, haarama, ära viima”. Samast tüvest on inglise keeles pärit veel *ravage* (parandamatult rikkuma, rüüstama, ära narri-ma), *rapacious* (röövihimuline, saagihimuline, ahne), *usurp* (anastama, vägivaldselt omastama). Puudub selge viide asjaolule, et tegemist on seksuaalkuriteoga. Eestikeelne “vägistamine” on sama laadi etümoloogiaga; sõna tüveks olev *vägi* on märksa laiemas tähendusega kui pelgalt mehejõu vägivaldne kasutamine.

Koos riigi tugevnemisega läänemaailmas kujunesid välja riiklikud kriminaal-justiitsüsteemid ja vägistamine muutus kuriteoks riigi vastu. Ehkki naise kui mehe omandi metafoor kadus eedalt kujul läänemaailmas käibelt valgustusajastul, püsis see mudel õiguskultuuris, kommetes ja emotsionaalsetes stereotüüpides märksa kauem (Wilson, Daly 1992). Hakates näiliselt justkui rohkem seisma naise ja ühiskonna huvide eest, kaldus otustajate sümpaatiat endiselt pigem süüdistatava (mehe) poole. Vägistamise kui kuriteo puhul oli kerge esitada valesüüdistusi, mistõttu vägistamise ohvritelt hakati nõudma veenvate tõendite esitamist. Naiskaebaja oli seetõttu erilise surve all. Näiteks pidi ohver kohtus risküsitlusele tõestama, et ei ahvatlenud, julgustanud ega aidanud vähimalgi määral kaasa seksuaalvahekorra toimumisele. Seda laadi risküsitlused muutusid sageli ohvrile alandavaks üksikasjaliseks pornograafiliste detailide esitamiseks. Juristide ja õigusametnike hoiakud *à la* “liikuvale nõelale ei saa niiti taha panna, ülestõstetud seelikuga naine jookseb alati kiiremini kui allalastud pükstega mees, vägistamise ohver on prostituut, kellele ei makstud, kes küll võiks tahta sind vägistada” viisid tihti lõõpiva suhtumiseni juhtunusse, mis veel enam alandas ja häbimärgistas ohvrit. Kõige olulisem oli püsiv hoiak, et naise seksuaalsus kuulub justkui kellelegi teisele (isale, perekonnale, mehele).

Esimese laine feminism, mis algas USA-s 19. sajandi keskpaigas ja tipnes üheksateistkümnenda konstitutsiooniparandusega 1920. aastal, andis naistele õiguse osaleda valimistel, olla vande-kohtunik, omada ka abielus olles vara, lahutada ja saada mees-tega võrdset haridust. Üldsuse suhtumine vägistamisse muutus aga kardinaalselt alles teise feminismilaine käigus 1970. aastatel. Sellele aitas palju kaasa 1975. aastal avaldatud menuk (Brownmiller 1975), milles autor kritiseerib teravalt vägistamise varasemat õigustamist religioonis, õiguses, sõjapidamises, orjanduses, avalikus korras ja massikultuuris. Autor näitab, kuidas ühiskonna põhilistes institutsioonides oli suhtumises vägistamisse naiste positsioon sisuliselt olematu ja seetõttu oli kujunenud seda käitumisviisi salliv seksistlik atmosfäär (*à la* “kui vägistamine on vältimatu, ole rahulikult pikali, pane silmad kinni ja proovi saada naudingut”); Pinker 2011: 481–482).

Reformitud õigus ja õiguse rakendamine praktikas muutis kardinaalselt varasemat suhtumist. Kui veel 1970. aastate keskel polnud “abieluvoodis” toime pandud sunnitud vahekord kuritegu mitte üheski USA osariigis, siis praeguseks on “abieluline vägistamine” (*marital rape*) seadusevastane kõigis 50 osariigis ja enamikus lääneriikides (United... 2003). Vägistamine ja isegi seksuaalne ahistamine on viimastel aastakümnetel muutunud läänes rängaks üleastumiseks, sest esiplaanile tuuakse kannatanu huvid. 1970. aastatel jõuti üldisele arusaamale autonoomia väärtuses, s.t ka selles, et inimene ise ja tema keha kuulub täielikult talle endale. Inimkeha kasutamise õiguse üle ei diskuteerita enam huvitatud poolte vahel (Hunt 2007). Nüüdisaegne lääne moraaliteadvus ei aktsepteeri olukorda, kus püütakse leida tasakaalu naise soovi vahel jääda vägistamata, mehe soovi vahel teda vägistada ning isa ja abikaasa soovi vahel hoida endale monopoolne õigus naise seksuaalsusele. Muutunud on avalikkuse suhtumine ja massikultuur. Kui praegu mõnes filmis või telesaates vägistamist käsitletakse, siis alati sümpaatiaga ohvri vastu ning põlguse ja hukkamõistuga vägistaja suhtes. Väärtuselises plaanis näitab suhtumine vägistamisse ja laiemas mõttes üldse naistevastasesse vägivalda tsiviliseerituse taset (Elias 2005, 2007). Vägi- ja vägivald eriti nõrkade vähemuste suhtes on tänapäeval läänemaailmas üha taunitum, võrdõiguslikkus, inimõiguste austamine ja väike võimudistants tingib pideva vägivalda vähenemise.

Eelnimetatud põhjustel on suhtumises naistevastasesse vägi- ja vägivalda läänemaailmas fikseeritav paradigmaatiline muutus. 1970. aastatel muutus see eraküsimusest avalik-õiguslikuks probleemiks, 1980.–1990. aastal sotsiaalsest küsimusest kriminaalset laadi probleemiks ja alates 1990. aastate keskpaigast käsitletakse seda valdkonda üha enam kui inimõiguste ja diskrimineerimisega seotut. Samas on hoiak naiste vastu suunatud seksuaalkuritegude suhtes endiselt ka läänemaailma piires küllaltki erinevaks jäänud. Registreeritud vägistamisjuhtumite üsna suur arv iseloomustab protestantlikke Skandinaavia maid ja väike arv katoliiklikku Itaaliat. Ilmselgelt on sellise statistika puhul tegemist teatamise eripäradega: Skandinaavia naised on rohkem valmis enda vastu suunatud vägivald teatama kui Lõuna-Euroopa naised. WikiLeaks juht Julian Assange oli ebameeldivalt üllatunud, kui teda

süüdistati vägistamises vahekorra käigus, millesse ta astus naise initsiatiivil. Rootsis (aga ka USAs) on naise “ei” eiramine ükskõik millises vahekorra staadiumis käsitatav vägistamisena. Ka IMFi endise juhi Strauss-Kahni juhtumi puhul väideti, et Prantsusmaal poleks ta selliste süüdistustega arvatavasti kohtu ette jõudnud ja kindlasti poleks teda nii toorelt vahistatud. Prantsusmaal levinud hoiakud mehe seda laadi käitumise suhtes on leebemad, kui USAs tavaks.

Naise rolli muutus läänemaailmas tähendab eelkõige seda, et hõimu, isa või mehe omandist on saanud indiviid, isiksus, kellel on mehega igas valdkonnas võrdsed õigused. Läänemaailmas on see nüüdseks tavaline, üldaktsepteeritud reegel. Paljudes mittelääne kultuurides pole aga naissoo emantsipeerumine sisuliselt alanudki või teeb see protsess esimesi arglikke samme. Väga maskuliinsed on islamimaad, kus naiste olukord meenutab naiste positsiooni Euroopas keskajal või enne seda.

Läänelik liberaalne, demokraatlik riik puutub inimeste eraellu ja sealhulgas seksuaalellu “nii palju kui vajalik ja nii vähe kui võimalik”, jättes nii meestele kui ka naistele võrdlemisi suure vabaduse — välja arvatud juhul, kui tegemist on vägivallega, mille suhtes läänemaailm on eriti sallimatu. Vägivalla kui eesmärgi saavutamise vahendi süvenev, isegi põhimõtteline vastustamine, tundlikkus kõigi elusolendite piinade suhtes on läänekristliku tsivilisatsiooni üks “maamärkidest”. Hiljutises uuringus analüüsiti kümnete andmekogude toel teemade kaupa läbi kõik vägivaldailmingud sõdadest ja mõrvadest kuni vähemuste ja isegi loomade vastu suunatud vägivaldani.² Järeldus oli muljet avaldav: inimeste vägivaldsus väheneb kõigis kategooriates ning mida arenenum on ühiskond (mida pikaajalisem on demokraatia), seda rohkem on seal igasugune vägivald tabu. Ka peresisene vägivald — niihästi füüsiline, seksuaalne kui ka vaimne — kuulub läänekristlikus kultuuriruumis täielikult mittesallitavate käitumisviiside hulka. See ei käi mitte ainult naiste, vaid ka laste, sek-

²Mitte väga ammu oli loomadevastane vägivald Euroopas tavaline institutsioon nagu poksi võistlus või hobuste võiduajamine tänapäeval. Vt Elias 2005: I, 352.

suaalvähemuste ja loomade kohta, kes kõik kujutavad endast nn nõrku vähemusi.

Üldistatult võib öelda, et nõrkade vähemuste kaitsmine annab tegeliku kindlus- ja stabiilsusetunde nii vähemustele endile kui ka kõigile teistele inimrühmadele. Enamuse-vähemuse, tugevuse-nõrkuse mõisted on ju alati suhtelised ja mingi individuaalse tunnuse järgi võib igaüks osutada vähemusse kuulujaks. Enamuse türannia saatanlikkus selles seisnebki, et iga inimene näeb ja tunnetab pidevalt ohtu, mis varitseb teda siis, kui ta mingi tunnuse järgi vähemuse hulka liigitub. Lääne inimene, tema individuaalsuse kultus on muutnud vastupidiseks varasema suhtumise, kus inimesed, kes mingi tunnuse poolest teistest erinesid, olid tihti rünnakute ja repressioonide objektiks.³ Suure välise surve tingimustes “püüab vähemus end kaitsta sel teel, et eristab enda seast välja veel ühe vähemuse ja püüab mängida tagakiusajate avangardi rolli, demonstreerides oma lojaalsust enamusele” (Lotman 2007: 58). Arutelu vähemuste ning nende eriõiguste ja -vajaduste üle püütakse kollektivistlikes kultuurides tegelikult süstemaatiliselt vältida; vähemusi ekspluateeritakse üldistes huvides või selekteeritakse, märgistatakse neid “patuoinastena”; vähemuste esindajaid jälitatakse kui marginaliseeritud indiviide. Lapsed ja naised kui nõrgad ning kaitset ja erilist kohtlemist vajavad “vähemused” on väljaspool läänemaailma temaatika, mis taandub koosluse säilimise huvide ees. Traditsioonilistes kultuurides on vastunäidustatud kõik, mis on eriline ja võõras; ideaal on kuuluda enamuse hulka.

Nõrkade vähemuste hoidmises ja nende eest hoolitsemises pole midagi loomulikku ega enesestmõistetavat. Pigem on tegemist väga nüüdisaegse ja läänespetsiifilise nähtusega. Vähemuste omaksvõtmine ja toetamine iseloomustab lääne ühiskonda, mis on muutunud üha inklusiivsemaks ehk kaasahaaravamaks (vastandmõiste eksklusiivsusele ehk väljalülitavusele), kuid siinkohal tuleb aru saada selle inklusiivsuse dialektilisest olemusest: seleni jõuti individualismi rõhutamise kaudu. Võib koguni öelda, et indiviid on kooslusele kõige kasulikum siis, kui tema indivi-

³Tänu Jakob Tamme valmle Päitsikust ja Punikust tunneme seda sotsiaalsühholoogilist mehhanismi, mis käivitub välissurve korral.

duaalne eripära leiab kõige rohkem väljendamist ja tunnustamist. Inklusiivsus ilma individualismita on kollektiivi türannia indiviidi üle. Tõenäoliselt on suurelt jaolt just see taganud läänemaailma kiirema tehnilise ja sotsiaalse arengu muude maailma piirkondadega võrreldes, sest inimeste võrdsuse korral leiab inimpotentsiaal tõhusamat kasutamist. Küllap on siin seos ka inimeste hulgaga — idas on neid tunduvalt rohkem kui läänes —, kuid mitte ainult. Kui rakendada paremini indiviidide potentsiaali, ületab see summaarselt kollektiivi potentsiaali, kus igal indiviidil on kindel positsioon ja roll. Inimese poolt vaadatuna räägime aga eneseteadvusest ehk enese kui indiviidi tajumisest ja väärtustamisest.

Kõike seda silmas pidades pole arutus feminiinsusest-maskuliinsusest päris adekvaatne ning ei juhi tähelepanu kõige olulisematele aspektidele, jättes individuaalse võrdsuse-ebavõrdsuse ja sellega seotud vägivaldsuse justkui tagaplaanile. Läänemaailmas on üha tugevnenud humanistlik hoiak, mis tähendab eelkõige inimväärikuse tingimusteta aktsepteerimist. Pigem tuleks demokraatia puhul rääkida olulisest nõudest mitte lasta tugeval enamusel vähemust alla suruda, nõrka vähemust ahistada, vajadusest leida üles ühiskonna tasakaaluseisund. Lääne kultuuri eripära on üldistatult selles, et üha enam on püütud üles leida nõrku vähemusrühmi, mis vajavad spetsiaalset kaitset tugeva enamusel eest. Algas see protsess paljuski lastele erilise staatuse andmisega, laienes naistele, hiljem rahvusvähemustele ja seksuaalvähemustele ning tänapäeval võime samas kontekstis rääkida koguni loomade kui nõrkade vähemuste kaitsmisest eelkõige humanistlikel kaalutustel.⁴ Tulemuseks on soodsam elukeskkond ja inimvõimete kui ühiskonna arengu ammendamatu allika kõige tõhusam realiseerumine ning kõige paremal viisil “kollektiivne ellujäämine”.

⁴See, millisel positsioonil paiknevad loomad eri tsivilisatsioonides ja kuidas neisse suhtutakse, on põnev ja mahukas teema, millel siinkohal ei peatuta (nt muhameedlastel on üks suuremaid solvanguid kellegi nime-tamine koeraks, Vene kurjategijate subkultuuris vastavalt kitseks (“koputajaks”) või kukeks (passiivseks homoseksualistiks)).

Kirjandus

- Brown, D. 1991. *Human Universals*. New York: McGraw-Hill
- Brownmiller, S. 1975. *Against Our Will: Men, Women, and Rape*. New York: Fawcett Columbine
- Elias, N. 2005. *Käitumise muutused Õhtumaa ilmalikes ülemkihtides*. (Tsiiviliseerumisprotsess: Sotsiogeneetilised ja psühhogeneetilised uurimused. I köide.) Varrak
- Elias, N. 2007. *Ühiskonna muutused: Ühe tsiiviliseerumisteooria visand*. (Tsiiviliseerumisprotsess: Sotsiogeneetilised ja psühhogeneetilised uurimused. II köide.) Varrak
- Gat, A. 2006. *War in Human Civilization*. New York: Oxford University Press
- Hofstede, G. 2001. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. 2nd edition. Thousand Oaks, Cal.: Sage Publications
- Hunt, L. 2007. *Inventing Human Rights: A History*. New York: Norton
- Inglehart, R., Weizel, C. 2005. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press
- Lotman, J. 2007. *Hirm ja segadus: Esseid kultuurisemiootikast*. Tallinn: Varrak
- Pinker, S. 2011. *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. New York: Viking
- Zerial et al. 2003. The genetic legacy of the Mongols. — *American Journal of Human Genetics*, vol. 72, pp. 717–721
- United Nations Development Fund for Women 2003. *Not a Minute More: Ending Violence Against Women*. New York: United Nations
- Wilson, M., Daly, M. 1992. The man who mistook his wife for a chattel. — J. Barow, L. Cosmides, J. Tooby (eds.). *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and The Generation of Culture*. New York: Oxford University Press, pp. 289–326

JÜRI SAAR (sünd. 1956) on lõpetanud Tartu ülikooli psühholoogia erialal 1980, psühholoogiakandidaat õiguspsühholoogia alal 1989 (NSV Li Siseministeriumi Akadeemia), õigusdoktor kriminoloogia alal 2003 (Tartu ülikool). Olnud Erikutsekooli nr 35 psühholoog-kasvataja 1980–1983; Tartu ülikooli käitumishälvete sotsioloogia laboratooriumi tea-

Naistevastasest vägivallast

dur 1983–1989 ja juhataja 1989–1993; Eesti Riigikaitse Akadeemia korrektsioonikolledži direktor 1993–1994; Eesti Sisekaitseakadeemia psühholoogia õppetooli juhataja 1994–2000; Tallinna Pedagoogikaülikooli rahvusvaheliste ja sotsiaaluuringute instituudi kuritegevuse sotsioloogia osakonna juhataja ja vanemteadur 2000–2003; Tartu ülikooli õigusinstituudi kriminoloogia dotsent 2003–2005 ja teadusdirektor 2003–2006; a-st 2005 Tartu ülikooli õigusteaduskonna avaliku õiguse instituudi kriminaalõiguse, kriminoloogia ja kognitiivse psühholoogia õppetooli professor. *Akadeemias* on temalt ilmunud artiklid “Surmanuhtlus kui karistus” (1996, nr 9, lk 1840–1851), “Tsivilisatsioonide kokkupõrke teooria retseptisioonist Eestis” (1998, nr 7, lk 1512–1518), “Psühholoogilise kriminoloogia arengujooni I–II” (1999, nr 7, lk 1393–1407; nr 8, lk 1718–1735), “Kurjad konstandid ja Eesti” (2010, nr 7, lk 1155–1180) ja “Kuritegevus muutub maailmas” (2011, nr 11, lk 1697–1740) ning arvustus Jaan Sootaki teose *Kuri karjas* kohta (2011, nr 2, lk 363–369).

